

Justyna Kisala
(Uniwersytet Wrocławski)

ORCID: 0000-0003-1425-6966

W małżeństwie jak w więzieniu? Sytuacja Żydówek uwięzionych w małżeństwie (*agunot*) w Państwie Izrael¹

In marriage as in prison? The situation of Jewish women trapped in marriage (*agunot*) in the State of Israel

ABSTRACT

The article focuses on the problem of *agunot* that is the situation of Jewish women who cannot divorce their husbands because they refuse to give them the divorce letter, which is necessary to obtain a divorce or because their husbands have disappeared. This problem is particularly noticeable in the State of Israel because Israel, as a declared Jewish state, entrusts exclusive jurisdiction over marriages to religious courts. This arrangement excludes the possibility of civil marriage. Jews must therefore submit to the strict halakha rules applied by rabbinical courts when entering into and dissolving a marriage. There is also a big problem with enforcing the verdicts of these courts pronouncing divorce in the absence of the husbands' consent to the handing in of the divorce letter. Then the court can indirectly influence the husbands by applying various penalties, even imprisonment. There is even a special department at rabbinical courts to enforce court decisions. The inequality of the parties in matrimonial matters is undeniable. At the same time, Israel provides a guarantee of fundamental human rights in its legislation and ratified international agreements. In practice, the case law of the Supreme Court, which interprets legal norms, is crucial. The article describes the problems indicated above and also illustrates how the State of Israel helps *agunot* living abroad.

Keywords: Agunot, divorce, refusal of divorce, religious marriage, marriage law, Judaism, rabbinical court, Supreme Court of Israel, Jewish law, halakha, Israeli law, Israel.

¹ Niniejszy artykuł powstał na podstawie pracy licencjackiej autorstwa Justyny Kisaly napisany pod kierownictwem dr Wojciecha Tworka pod tytułem *Sytuacja agunot w izraelskim porządku prawnym. Analiza ustawodawstwa, orzecznictwa Sądu Najwyższego Izraela oraz ratyfikowanych umów międzynarodowych*, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 2021.

Izrael to państwo pełne kontrastów. Z jednej strony nowoczesne, gdzie przemysł high-tech kwitnie, PKB wynosi 407,1 miliardów dolarów amerykańskich (za rok 2020), a PKB *per capita* ponad 44 tysiące dolarów amerykańskich². Dla porównania PKB *per capita* Stanów Zjednoczonych wynosi 63,5 tysięcy dolarów³, a Polski 15,7 tysięcy dolarów⁴ (za rok 2020). Z drugiej strony tradycyjne, gdzie wciąż duże znaczenie ogrywa religia, szczególnie judaizm.

Początków związania państwa z judaizmem należy szukać już przy jego powstawaniu. Pierwszy akt nowopowstałego Państwa Izrael, tj. Deklaracja Niepodległości Izraela z dnia 14 maja 1948 r.⁵, w swojej treści określała państwo jako państwo żydowskie. Do rangi konstytucyjnej zasadę żydowskości państwa podniosła Ustawa Zasadnicza Izrael – Państwo Narodu Żydowskiego z dnia 19 lipca 2018 r.⁶. Jednak na duże znaczenie religii w Izraelu wskazuje również szereg ustaw wprowadzających elementy judaizmu do prawa powszechnie obowiązującego, jak na przykład Ustawa o jurysdykcji sądów rabinackich (małżeństwa i rozwody) z dnia 4 września 1953 r.⁷, o której będzie mowa w dalszej części pracy. W tym miejscu zasadne jest zrobienie krótkiego wprowadzenia do systemu prawnego Państwa Izrael.

System prawny Izraela zawiera elementy zarówno prawa stanowionego, jak i *common law*. Taki kształt regulacji prawnych wynika przede wszystkim z uwarunkowań historycznych sprzed powstania państwa. Niektóre instytucje, istniejące do dziś, wprowadzono na mocy ustaw z czasów Imperium Osmańskiego. Do takich regulacji należy m.in. podział na sądy religijne i świeckie⁸,

Po pierwszej wojnie światowej Palestyna znalazła się pod kontrolą brytyjską, jako terytorium mandatowe Ligi Narodów. Władze Wielkiej Brytanii wprowadziły wówczas na terenie Palestyny zasady *common law* i doktryny *equity*. Mieszkańcy Palestyny początkowo niechętnie odnosili się do wprowadzonego systemu anglosaskiego. Jednak z upływem lat sądownictwo zaczęło w swoich orzeczeniach odwoływać się do precedensów sądów brytyjskich i tamtejszej doktryny⁹. Władze mandatowe utrzymały także podział na sądownictwo świeckie oraz religijne, a potwierdzeniem ich właściwości było uchwalenie w

² The World Bank, [w:] <https://data.worldbank.org/country/IL>, [dostęp: 26.04.2022].

³ The World Bank, [w:] <https://data.worldbank.org/country/US>, [dostęp: 26.04.2022].

⁴ The World Bank, [w:] <https://data.worldbank.org/country/PL>, [dostęp: 26.04.2022].

⁵ Deklaracja Niepodległości Izraela z dnia 14 maja 1948 r.

⁶ Ustawa Zasadnicza Izrael – Państwo Narodu Żydowskiego (19.07.2018), SH 2743 (26.07.2018) 898.

⁷ Ustawa o Jurysdykcji Sądów Rabinackich (małżeństwa i rozwody) (1953), SH 134 (04.09.1953) 165.

⁸ H. E. Baker, [hasło] *Legal and Judicial System*, [w:] *Encyclopaedia Judaica*, red. F. Skolnik, M. Berenbaum, Detroit 2007, t. 10, s. 403-404.

⁹ H. E. Baker, S. Guberman, [hasło] *Legal and Judicial System: In the State of Israel*, *op.cit.*, s. 409.

1922 r. *Palestine Order in Council*¹⁰. Na mocy tego aktu, zgodnie z postanowieniami Ligi Narodów wprowadzono administrację cywilną¹¹ oraz ustanowiono sądy dla żydów, muzułmanów oraz poszczególnych wspólnot chrześcijańskich¹².

Po ogłoszeniu niepodległości Izraela w 1948 r. Tymczasowa Rada Państwa wydała rozporządzenie w sprawie prawa i administracji z 1948 r., w którym określiła, że wraz z aktami uchwalonymi przez nowe władze, w dalszym ciągu mają obowiązywać wszelkie dotychczasowe prawa¹³. Przez pierwsze lata istnienia państwa w dominującym zakresie sądy izraelskie powoływały się na orzecznictwo brytyjskich sądów. Ostatecznie Sąd Najwyższy Izraela zaczął przełamywać tę tendencję tworząc własne orzecznictwo. Zasadę zakazu powoływania się na brytyjskie precedensy przed proklamowania Państwa Izraela Sąd Najwyższy wprowadził w 1957 r. w orzeczeniu *Kochavy v. Baker*¹⁴. Tym samym Sąd wyprowadził definicję suwerenności państwa, która zakłada niezależność od innych państw i ich organów¹⁵.

Po powstaniu państwa zaistniał nowy spór, w dużej mierze nacechowany politycznie, dotyczący kształtu konstytucji nowego państwa. Państwa, które miały powstać w Palestynie na terenie mandatowym Ligi Narodów, zostały zobligowane na mocy Rezolucji Zgromadzenia Ogólnego ONZ nr 181¹⁶ popularnie zwanej „planem w sprawie podziału Palestyny na państwo żydowskie i państwo arabskie”, do uchwalenia konstytucji¹⁷. Podobnie stanowiła deklaracja niepodległości Izraela. Z uwagi na silne naciski ze strony środowiska Żydów ortodoksyjnych, sprzeciwiające się uchwaleniu nadrzędnego aktu prawnego, gdyż ich zdaniem jedynym prawem nadrzędnym może być prawo Tory, a także sprzeczne interesy innych grup nie doszło do uchwalenia konstytucji w jednym dokumencie. Ostatecznie Kneset

¹⁰ *Palestine Order in Council* z dnia 10 sierpnia 1922 r., [za:] J. Lubomski, *Bóg ukarał ją i oddał w ręce mężczyzny* – status prawny kobiet żydowskich w Izraelu na wybranych przykładach, „Wrocławskie Studia Erazmiańskie” 2015, t. 9, s. 289.

¹¹ *Palestine Order in Council* z dnia 10 sierpnia 1922 r., [online:] <https://www.un.org/unispal/document/auto-insert-196295/>, [dostęp: 21.12.2020].

¹² J. Lubomski, *Bóg ukarał ją i oddał w ręce mężczyzny* – status prawny kobiet żydowskich w Izraelu na wybranych przykładach, „Wrocławskie Studia Erazmiańskie” 2015, t. 9, s. 289.

¹³ *Ibidem*, s. 409-410.

¹⁴ Sygn. akt CA 81/55, II PD 225 (1957), [za:] A. Rataj, *Sąd Najwyższy Izraela jako sąd konstytucyjny. Przyczynek do badań nad aktywizmem sędziowskim*, Kraków i Budapeszt 2016, s. 101-102.

¹⁵ *Poprawka do dekretu o prawie i administracji, Chacaot chok* – „Reszumat” 963 (19 września 1971).

¹⁶ Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ nr 181 (29.11.1947 r.), [za:] Dror E. B., *How the United Nations Intended to Implement the Partition Plan: The Handbook Drawn up by the Secretariat for the Members of the United Nations Palestine Commission*, „Middle Eastern Studies” 43 nr 6 (2007), s. 1000.

¹⁷ E. B. Dror, *How the United Nations Intended to Implement the Partition Plan: The Handbook Drawn up by the Secretariat for the Members of the United Nations Palestine Commission*, „Middle Eastern Studies” 43 nr 6 (2007), s. 997-1000.

przyjął w 1950 r. Uchwałę Hararięgo¹⁸, zgodnie z którą konstytucja miała powstać etapami poprzez uchwalanie kolejnych ustaw zasadniczych, które w ostatecznym kształcie staną się rozdziałami konstytucji¹⁹. Obecnie obowiązują 16 ustaw zasadniczych i wbrew pierwotnym zamierzeniom nie tworzą one rozdziałów konstytucji.

Zgodnie z Ustawą Zasadniczą o Rządzie z dnia 13 sierpnia 1968 r.²⁰, do źródeł prawa w Izraelu należą ustawy zasadnicze, ustawy zwykłe, rozporządzenia i prawo sędziowskie. W przypadku zagrożenia państwa rząd może wydawać także rozporządzenia nadzwyczajne. Ustawy zasadnicze, regulujące prawa podstawowe, uchwalane są od roku 1958²¹ i stanowią rodzaj konstytucji złożonej, w sensie materialnym. Konstytucja ta nie jest ujęta w jednym akcie normatywnym, nie jest przyjmowana w specjalnej procedurze ustawodawczej oraz z początku nie posiadała wyżej rangi w hierarchii źródeł prawa²². Dopiero orzecznictwo Sądu Najwyższego, w szczególności sprawa *Bergman v. Minister of Finance* z 1969 r.²³, wypracowało wyższość ustaw zasadniczych w hierarchii źródeł prawa oraz wprowadziło sądową kontrolę konstytucyjności ustaw, charakterystyczną dla systemów prawnych kontynentalnych i występującą na przykład w Polsce²⁴.

Wracając do głównego przedmiotu niniejszego artykułu, należy wskazać na powszechność zjawiska, jakim są kobiety uwięzione w małżeństwie (hebr.: l. poj. *aguna*, l.mn. *agunot*), wynika to właśnie z systemu prawnego Izraela, który łączy w sobie prawo religijne ze świeckim. Zgodnie z religią żydowską, tzw. „kobietą uwięzioną w małżeństwie” jest Żydówka, która nie może uzyskać rozwodu zgodnie z prawem żydowskim, czyli halachą, ponieważ mąż nie chce jej udzielić rozwodu lub zaginął. Podstawą rozwodu według halachy jest uzyskanie przez żonę od męża listu rozwodowego (hebr.: l. poj. *get*, l. mn. *gitim*). Procedura ta jest zakorzeniona w Biblii w Księdze Powtórzonego Prawa. Zgodnie z Biblią mąż może napisać żonie list rozwodowy, gdy „nie będzie darzył jej życzliwością, gdyż znalazł u niej coś odrażającego”²⁵. Od początków judaizmu dużą rolę w kształtowaniu religii odgrywali komentatorzy. Owocem prac komentatorów jest Miszna, która w traktacie *Gittin*

¹⁸ Uchwała Hararięgo, 5 DK 1743 (14.06.1950), [za:] G. Sapir, *Constitutional Revolutions: Israel a Case- Study*, “International Journal of Law in Context”, 5 nr 4 (2009), s. 359.

¹⁹ G. Sapir, *Constitutional Revolutions: Israel a Case- Study*, “International Journal of Law in Context” 2009, t. 5 nr 4, s. 358-359.

²⁰ Ustawa Zasadnicza o Rządzie z dnia 13 sierpnia 1968 r., SH 540 (1968) 226, tł. K. Wojtyczek, *Konstytucja Państwa Izrael*, Warszawa 2001.

²¹ K. Wojtyczek, *op. cit.*, Warszawa 2001, s. 10.

²² B. Banaszak, *Porównawcze prawo konstytucyjne współczesnych państw demokratycznych*, Warszawa 2012, s. 45.

²³ Sygn. akt HCJ 98/69, 23 (I) P.D. 693 (1969), [za:] A. Rataj, *op. cit.*, s. 240-242.

²⁴ A. Rataj, *Sąd Najwyższy Izraela jako sąd konstytucyjny. Przyczynek do badań nad aktywizmem sędziowskim*, Kraków i Budapeszt 2016, s. 241-242.

²⁵ Pwt 24,1-4, *Biblia Tysiąclecia*, Poznań 2003.

wymienia dodatkowe warunki dla uzyskania rozwodu. Przede wszystkim nakazuje, aby wola męża została wyrażona w sposób niebudzący wątpliwości²⁶. Wolę żony za konieczną dla przeprowadzenia rozwodu uznał dopiero rabenu Gerszom, uczone talmudyczny z przełomu X i XI w.²⁷, ale nie wszyscy uczeni uznają jego decyzję za wiążącą. Natomiast co do konieczności uzyskania zgody męża nie ma sporu²⁸.

Żona lub społeczeństwo mogą jednak środkami pośrednimi przekonywać męża, aby pozwolił żonie odejść i wręczył jej list rozwodowy. Tak stanowi Miszna, jednak musi zaistnieć wcześniej jedna z halachicznych podstaw rozwodu. Podstawy te zostały wyliczone w m.in. w *Talmudzie babilońskim* (np. w *Ktubot* 75a; *Sota* 18b, 25a) oraz w *Szulchan Aruch* (np. *Ewen ha-ezer*, 11:1, 39:4, 154: 1). Do przykładowych przesłanek należą: wady fizyczne męża, o ile nie były wcześniej żonie znane, agresja, niezapewnianie rodzinie środków do życia, czy bezpłodność. Mężczyzna ma większy katalog przesłanek umożliwiających uzyskanie rozwodu. Zaliczają się do nich dodatkowo m.in. brak potomstwa po upływie dziesięciu lat od dnia ślubu, nieskromne zachowanie kobiety, używanie niecenzuralnych słów, popełnienie cudzołóstwa lub nieprzestrzeganie nakazów religijnych²⁹. Jak widać część przesłanek została bardzo szeroko określona, przez co mężczyzna w praktyce bez żadnego problemu może uzyskać rozwód.

Status *aguny* nie jest pożądany. Nawet jeśli kobieta uzyska rozwód zgodnie z prawem cywilnym, jeśli w danym państwie istnieje małżeństwo cywilne, to zgodnie z halachą nadal jest mężatką, jeśli nie otrzymała *getu*, więc nie może ponownie wyjść za mąż³⁰. W przypadku zaginięcia męża i braku regulacji w kontrakcie małżeńskim po jakim czasie uznaje się kobietę za rozwiedzioną, żona poślubiając innego mężczyznę narażona jest na cudzołóstwo, gdy jej pierwszy mąż się odnajdzie. Musi wówczas uzyskać list rozwodowy od obydwu mężów. Dzieci zrodzone z nowego związku stają się bękartami (hebr.: l. poj. *mamzer*, l. mn. *mamzerim*)³¹. Z

²⁶ Miszna *Gitin*, 1:1-3.

²⁷ S. Eidelberg, D. Derovan, [hasło] *Gershom Ben Jehudah Me'or ha-Golah*, *op.cit.*, t. 7, s. 551-552.

²⁸ C. Jacher, *Gray Matter I, Grappling With The Problem of Agunot: The Power of Prenuptial Agreements: A Financial Arrangement for Separation*, t. 1, Teaneck, N.J 2000-2012, Nb. 15, [online:] https://www.sefaria.org/Gray_Matter_I%2C_Grappling_With_the_Problem_of_Agunot%2C_The_Power_of_Prenuptial_Agreements?lang=bi, [dostęp: 31.10.2020].

²⁹ B. Z. Schereschewsky, [hasło] *Divorce: In the State of Israel*, [w:] *Encyclopaedia Judaica*, *op. cit.*, t. 5, s. 711-714.

³⁰ B. Z. Schereschewsky, D. I. Frimer, [hasło] *Civil Marriage*, [w:] *Encyclopaedia Judaica*, *op. cit.*, t. 4, s. 746-747.

³¹ B. Z. Schereschewsky, [hasło] *Agunah*, [w:] *Encyclopaedia Judaica*, *op. cit.*, t. 1, s. 512.

tym statusem wiąże się szereg ograniczeń, na przykład *mamzer* nie może poślubić prawowitego Żyda, a jedynie innego *mamzera*³².

Dla Żydów mieszkających w Izraelu problem *agunot* jest rzeczywistością, z którą muszą zmierzyć się na co dzień. Nieważne, czy obywatel lub rezydent Izraela jest wierzącym Żydem, czy ma jedynie takie pochodzenie, związek małżeński musi zawrzeć w wierze judaizmu, zgodnie z prawem żydowskim, z uwagi na brak małżeństw cywilnych. Na tym gruncie od lat pojawia się problem kogo należy uznawać za Żyda. Definicję legalną „Żyda” wprowadza Ustawa z 1950 o Prawie Powrotu³³. Zgodnie z ustępem 4 lit. b tej ustawy Żydem jest osoba, która urodziła się z matki Żydówki lub została nawrócona na judaizm i nie wyznaje innej religii. Takie rozumienie jest zgodne z halachą. Spór środowisk ortodoksyjnych z bardziej liberalnymi dotyczy w tym zakresie przede wszystkim definicji słowa „nawrócenie”, gdyż różne odłamy judaizmu w odmienny sposób dokonują konwersji na judaizm. Religia każdego Izraelczyka wpisywana jest do rejestru ludności. Do niedawna wpisywana była także na dowodach osobistych.

Problem *agunot* może zatem dotknąć każdą Izraelkę wyznania żydowskiego, z uwagi na wyłączną właściwość sądów religijnych w sprawach małżeńskich w Izraelu oraz brak małżeństw cywilnych. Zgodnie z Ustawą Zasadniczą o Sądownictwie z dnia 28 lutego 1984 r.³⁴ władzę sądowniczą w Izraelu sprawują: Sąd Najwyższy, sądy okręgowe, sądy rejonowe oraz wszelkie inne sądy określone tak przez ustawę. Osobno ustawa wymienia trybunały religijne (hebr.: l. poj.: *bejt din*, l. mn. *batej din*) i inne trybunały. W doktrynie sądownictwo w Izraelu, zgodnie z właściwością rzeczową, dzieli się na sądownictwo powszechne i szczególne. Do sądów powszechnych należą sądy rejonowe (magistrackie, pokoju) oraz sądy okręgowe, a do sądów szczególnych sądy religijne, wojskowej i sądy pracy. Sąd Najwyższy rozpatruje nadzwyczajne środki zaskarżenia, a także ustanawia precedensy, z uwagi na mieszany charakter prawa w Izraelu, gdzie występują elementy prawa stanowionego i *common law*. Sąd Najwyższy może także obradować jako Wysoki Trybunał Sprawiedliwości i rozstrzygać wątpliwości prawne oraz orzekać o zgodności ustaw z zasadami konstytucyjnymi. Do sądów religijnych zaliczają się sądy rabinackie, które dzielą się na regionalne sądy rabinackie oraz Naczelny Sąd Rabinacki, sądy wyznawców chrześcijaństwa,

³² B. Z. Schereschewsky, [hasło] *Mamzer: Consequences of State of Mamzerut*, [w:] *Encyclopaedia Judaica*, *op.cit.*, t. 13, s. 442-443.

³³ Ustawa o Prawie Powrotu (1950), SH 51 (06.07.1950) 159, [w:] Maagar ha-chakika ha-leumi, [online:] <https://main.knesset.gov.il/Activity/Legislation/Laws/Pages/LawPrimary.aspx?t=lawlaws&st=lawlaws&lawitemid=2000587>, [dostęp: 22.11.2020].

³⁴ Ustawa Zasadnicza o Sądownictwie (28.02.1984), SH 1110 (1984) 78, w tłum: K. Wojtyczek, *op. cit.*

islamu i druzów³⁵. Taki podział sądownictwa daje wyraz zasadzie równości obywateli i wolności religii wyrażonej w deklaracji niepodległości.

Postępowanie sądowe w Izraelu jest dwuinstancyjne (art. 20 lit. a ustawy zasadniczej o sądownictwie). Instancją odwoławczą od wyroków regionalnych sądów rabinackich jest Naczelny Sąd Rabinacki. Dwuinstancyjne postępowanie jest pokłosiem rządów mandatowych³⁶. Co do zasady, sądy związane są precedensami sądów wyższego szczebla, lecz nie dotyczy to sądów rabinackich, ponieważ zgodnie z wiarą, orzekają one jedynie na podstawie prawa Tory, które jest jednolite w swej naturze i objawione przez Boga³⁷. W praktyce jednak, sądy rabinackie stosują się do linii orzeczniczej Naczelnego Sądu Rabinackiego.

Z kolei wszystkie sądy, w tym również sądy religijne, zgodnie z art. 20 lit. b ustawy zasadniczej o sądownictwie, związane są zasadami prawnymi ustanowionymi przez Sąd Najwyższy Izraela. Wyłączony spod tej zasady jest oczywiście sam Sąd Najwyższy, ponieważ może on zmienić własną linię orzeczną na skutek wprowadzenia nowej interpretacji norm prawnych.

Rozwodów między żydowskimi małżonkami dokonuje się przed sądami rabinackimi, które zgodnie z artykułem 1 ustawy o jurysdykcji sądów rabinackich (małżeństwo i rozwód) z 1953 r. mają wyłączną jurysdykcję w sprawach dotyczących małżeństwa i rozvodu Żydów w Państwie Izrael, w tym zarówno obywateli, jak i rezydentów. Cywilne sądy rodzinne są właściwe do orzekania w zakresie niektórych kwestii związanych z małżeństwem, np. mogą orzec o obowiązku alimentacyjnym, ale w sprawach dotyczących zawarcia i rozwiązania związku małżeńskiego Żydów, wyłącznie właściwe są sądy rabinackie. Jeśli jednak jeden z małżonków wniesienie do sądu rabinackiego pismo o rozstrzygnięcie jakiejś sprawy między małżonkami, to istnieje domniemanie, że sąd ten jest właściwy we wszelkich sprawach małżeńskich tej pary³⁸.

Get mąż wręcza żonie przed sądem rabinackim w obecności świadków. Równocześnie małżonkowie regulują inne kwestie związane z rozwodem np. podział opieki nad dziećmi. W przypadku braku zgody stron, co do kwestii rozvodu, sąd przeprowadza postępowanie. Zgoda męża jest niezbędna do zakończenia małżeństwa. Sąd rabinacki jest jednak wyposażony w szereg instrumentów umożliwiających „przekonanie” niepokornego męża o konieczność

³⁵ A. Rataj, *op. cit.*, s. 115- 121.

³⁶ H. E. Baker, [hasło] *Legal and Judicial*, [w:] *Encyclopaedia Judaica*, *op. cit.*, s. 407.

³⁷ B. Vries, [hasło] *Dogmatics of the Halakhah*, [w:] *Encyclopaedia Judaica*, *op. cit.*, t. 8, s. 251-252.

³⁸ A. Rataj, *op. cit.*, s. 118- 119.

rozvodu³⁹. W postępowaniu rozwodowym sąd bada przesłanki halachiczne, od których zależy, czy orzeknie w wyroku o konieczności rozwiedzenia stron, powinności rozwodu dla dobra stron, czy jedynie wskaże, że zaleca rozwód. W zależności od klasyfikacji orzeczenia sąd rabinacki jest upoważniony do orzekania odpowiednio dotkliwych sankcji lub nie może wcale ich orzec. Czasami sądy wydając wyroki z powództwa kobiety, w których orzekają o zaleceniu rozwodu uzależniają wykonanie rozwodu od zrzeknięcia się przez kobietę sumy pieniężnej zabezpieczonej w kontrakcie małżeńskim (ketubie) lub po prostu od wypłaty określonej sumy pieniężnej⁴⁰.

Początkowo, wraz z uchwaleniem ustawy o jurysdykcji sądów rabinackich w 1953 r. jedyną sankcją, którą mogły stosować sądy rabinackie była kara pozbawienia wolności, ale wyrok nie oznaczał automatycznie wykonania kary. Po uprawomocnieniu się orzeczenia sąd rabinacki wnioskował do Prokuratora Generalnego o wykonanie wyroku. Prokurator po pozytywnym rozpatrzeniu wniosku kierował go do sądu okręgowego, który ostatecznie wykonywał wyrok. Orzeczenie sądu rabinackiego podlegało zatem podwójnej kontroli, a w konsekwencji było mało skuteczne i często skazany wykonywał karę po upływie wielu miesięcy od uprawomocnienia się wyroku⁴¹. Sądy rabinackie starały się omijać skomplikowaną procedurę poprzez np. nakładanie nieproporcjonalnie wysokich alimentów na mężów uchylających się od udzielenia rozwodu, lecz ta praktyka zakończyła się wraz z precedensowym wyrokiem Sądu Najwyższego orzekającego jako Wysoki Trybunał Sprawiedliwości w sprawie *Rozenzweig vs Head of Execution*⁴² o niezgodności takich wyroków z prawem. Sądy rabinackie częściej też stosowały przymus pośredni, nakładając kary przewidziane halachą, np. zakaz pochówku na żydowskim cmentarzu⁴³.

Jeśli już niepokorny mąż odbywał karę pozbawienia wolności, to zdarzały się kuriozalne sytuacje, w których mężczyzna pozostawał przez lata w więzieniu, ponieważ w dalszym ciągu odmawiał żonie wręczenia listu rozwodowego. Ustawa nie określała maksymalnego okresu stosowania kary pozbawienia wolności. W sprawie *Attorney General v. Yichyeh and Orach Avraham* (1967 r.)⁴⁴ Sąd Najwyższy orzekł, że kara odbywana przez 5 lat nie powinna zostać uchylona, ponieważ kara powinna pełnić głównie funkcję prewencyjną, która to ulegnie osłabieniu po jej przedwczesnym uchyleniu. Ponadto celem

³⁹ B. Z. Schereschewsky, [hasło] *Divorce: In the State of Israel*, [w:] *Encyclopaedia Judaica*, op. cit., s. 717.

⁴⁰ Y. S. Kaplan, *Enforcement of Divorce Judgments in Jewish Courts in Israel: The Interaction Between Religious and Constitutional Law*, "Middle East Law and Governance" 2012, nr 4, s. 16-17.

⁴¹ *Ibidem*, s. 26.

⁴² Sygn. akt HCJ 54/55, 9 PD 1542, [za:] M. Drori, [hasło] *Divorce: In the State of Israel*, [w:] *Encyclopaedia Judaica*, op. cit., t. 5, s. 717-718.

⁴³ M. Drori, [hasło] *Divorce: In the State of Israel*, [w:] *Encyclopaedia Judaica*, op. cit., t. 5, s. 717-718.

⁴⁴ Sygn. akt CA 164/67, 22 (1) PD 29, [za:] Y. S. Kaplan, op. cit., s. 29.

kary jest przede wszystkim uzyskanie zgody męża na rozwód, a cel ten nie został jeszcze osiągnięty. Skazany ma wpływ na zaprzestanie wykonywania kary, jeśli tylko udzieli rozwodu żonie. Tym sposobem mężczyzna spędził w więzieniu dekadę, w dalszym ciągu odmawiając wręczenia *getu*⁴⁵.

W roku 1995 uchwalono nowe prawo regulujące wykonywanie orzeczeń rozwodowych, tj. ustawę tymczasową prawo o sądach rabinackich (wykonywanie orzeczeń rozwodowych)⁴⁶. Ustawa okazała się skuteczna i po kilku latach stała się prawem stałym, jednak nie uchyliła ustawy z 1953 r. a obowiązywała obok niej. W zakresie wykonywania orzeczeń rozwodowych stosuje się przepisy ustawy z 1995 r. W porównaniu do wcześniejszego aktu ustawa ta wprowadziła możliwość stosowania sankcji w wyrokach nieprawomocnych, a także zrezygnowano z konieczności wcześniejszej akceptacji przez inne organy nałożonej przez sąd rabinacki kary i określono szeroki katalog kar. To sąd rabinacki, który wydał wyrok ma prawo nakładania, zmieniania i uchylania kary⁴⁷. Określono również maksymalny pięcioletni wymiar kary pozbawienia wolności, z możliwością przedłużenia jej stosowania przez sąd w uzasadnionych przypadkach do 10 lat, co bardziej przypomina znane w polskim ustawodawstwie tymczasowe aresztowanie⁴⁸.

W uzasadnieniu do ustawy z 1995 r. wskazano, że wprowadzony katalog sankcji jest nowoczesnym ujęciem środków izolacji społecznej, znanych w prawie żydowskim. Do katalogu należą m.in. następujące zakazy: zakaz robienia interesów z mężem odmawiającym wręczenia żonie *getu*, czy zakaz odwiedzania go podczas choroby. Nowe sankcje mogą ingerować w podstawowe prawa i wolności obywatelskie np. mogą polegać na ograniczeniu prawa do opuszczania kraju, uzyskania izraelskiego paszportu lub prawa jazdy, mogą wprowadzić zakaz zajmowania określonych stanowisk, m.in. w niektórych państwowych organach⁴⁹.

Jeśli mąż odbywa karę pozbawienia wolności, ale w winnej sprawie, to sąd rabinacki może nałożyć na niego inne środki przymusu w celu wyegzekwowania wydania żonie *getu*. Może na przykład orzec zakaz udzielania zezwolenia na opuszczenie zakładu karnego.

⁴⁵ Sygn. akt CA 164/67, 22 (1) PD 29, [online:] <https://marriage-il.com/%D7%A2%D7%90-164-67-%D7%94%D7%99%D7%95%D7%A2%D7%A5-%D7%94%D7%9E%D7%A9%D7%A4%D7%98%D7%99-%D7%9C%D7%9E%D7%9E%D7%A9%D7%9C%D7%94-%D7%A0-%D7%99%D7%97%D7%99%D7%90-%D7%90%D7%91%D7%A8%D7%94%D7%9D-10-01-1/>, [dostęp: 22.02.2021].

⁴⁶ Ustawa o Sądach Rabinackich (wykonywanie orzeczeń rozwodowych) (przepisy tymczasowe) z 1995 r.

⁴⁷ B. Drori, [hasło] *Divorce: In the State of Israel*, [w:] *Encyclopaedia Judaica*, *op. cit.*, t. 5, s. 718.

⁴⁸ P. Fournier, P. McDougall, M. Lichtsztral, *Secular Rights and Religious Wrong? Family Law, Religion and Women in Israel*, "William & Mary Journal of Race, Gender, and Social Justice" 5 (2011-2012), nr 18, s. 350-351.

⁴⁹ Y. S. Kaplan, *op.cit.*, s. 16-17, 31, 35.

Nowelizacją z 2000 r. poszerzono katalog sankcji stosowanych wobec skazanych, m.in. o zakaz wyrażania zgody na dokonanie dodatkowych zakupów w więziennej kantynie oraz zakaz widzeń, za wyjątkiem widzeń z obrońcą i innymi wyszczególnionymi osobami⁵⁰.

W ustawie z 1995 r. utrzymano także możliwość orzeczenia kary pozbawienia wolności wobec męża odmawiającego wydania listu rozwodowego. Karę tę stosuje bezpośrednio sąd rabinacki. W dalszym ciągu sądy rabinackie mogą stosować inne społeczno-religijne nakazy, jak np. wspomniany wcześniej zakaz pochówku na cmentarzu żydowskim⁵¹. Zostało to potwierdzone w orzecznictwie Sądu Najwyższego. W sprawie *Plonit v. the Supreme Rabbinical Court*⁵² Sąd Najwyższy wskazał, że możliwe jest nakładanie na osadzonych sankcji innych niż wymienione w ustawie. Warunkiem stosowania innych kar niż wymienione jest ich zgodność z regulaminem zakładu karnego i prawami człowieka. Z kolei w orzeczeniu *Plonit and Gaz v. the Supreme Rabbinical Court*⁵³ Sąd Najwyższy obradujący jako Wysoki Trybunał Sprawiedliwości oddalił dwie połączone skargi zarzucające nałożenie kar spoza ustawowego katalogu jako niezgodne z ustawą z 1995 r. o sądach rabinackich (wykonywanie orzeczeń rozwodowych), wskazując, że ustawa stanowi otwarty katalog kar i sąd może orzekać inne kary, które są zgodne z prawami człowieka i zasadami państwa.

Pomimo braku instytucji małżeństwa cywilnego w izraelskim systemie prawnym, linia orzecznicza Sądu Najwyższego zmierza w kierunku uznawania małżeństw zawartych przez Żydów poza granicami Izraela. W sprawie *Funk Schlesinger v. Minister of Interior* z 1963 r.⁵⁴ Sąd Najwyższy zezwolił na zarejestrowanie w rejestrze mieszkańców chrześcijanki, która na podstawie aktu małżeństwa sporządzonego na Cyprze jest żoną Żyda, obywatela Izraela⁵⁵.

W kolejnym wyroku w sprawie *Plonit v. Tel Aviv-Jafa Regional Court*⁵⁶ Sąd Najwyższy Izraela, obradujący jako Wysoki Trybunał Sprawiedliwości, zezwolił na uznawanie zagranicznych aktów małżeństwa, nawet w sytuacji, gdy w czasie jego zawarcia nupturienti byli obywatelami i rezydentami Izraela. W tej sprawie Sąd Najwyższy uzależnił możliwość rejestracji małżeństwa zawartego za granicą od spełnienia warunków prawa państwa, w którym je zawarto. W tym orzeczeniu Sąd wskazał na zjawisko społeczne, którym

⁵⁰ *Ibidem*, s. 32-34.

⁵¹ M. Drori, [hasło] *Divorce: In the State of Israel*, [w:] *Encyclopaedia Judaica*, *op. cit.*, t. 5, s. 718.

⁵² Sygn. akt HCJ 1677/09.

⁵³ Sygn. akt HCJ 5185/13 [online:] https://rotenberglaw.co.il/_Uploads/dbsAttachedFiles/5185_13.html, [dostęp: 22.02.2021].

⁵⁴ Sygn. akt HCJ 143/62, 17 P.D. 225 (1962), [za:] J. Lubomski, *op. cit.*, s. 293.

⁵⁵ J. Lubomski, *op. cit.*, s. 293.

⁵⁶ Sygn. akt HCJ 2282/03 (2006), [online:] https://www.cwj.org.il/sites/default/files/%D7%91%D7%92%D7%A5%20%D7%91%D7%A0%D7%99%20%D7%A0%D7%95%D7%97_%D7%A0%D7%99%D7%A9%D7%95%D7%90%D7%99%D7%9D%20%D7%90%D7%96%D7%A8%D7%97%D7%99%D7%99%D7%9D.pdf, [dostęp: 28.11.2020].

jest chęć zawierania małżeństw cywilnych, jako czynnik determinujący konieczność uznawania małżeństw zagranicznych.

Małżeństwo zawarte za granicą nie ma w zasadzie wpływu na właściwość sądów rabinackich w sprawach rozwodowych wyznawców judaizmu. Sąd Najwyższy we wspomnianej powyżej sprawie *Plonit v. Tel Aviv-Jafa Regional Court* potwierdził zasadę, zgodnie z którą rozwody małżonków, którzy zawarli związek małżeński na podstawie prawa cywilnego innego państwa, powinny być przeprowadzone przez sądy rabinackie, ale w procedurze odformalizowanej i przyspieszonej. W praktyce zdarzają się przypadki, gdzie sędziowie sądów rabinackich nie stosują się do zasady wyartykułowanej przez Sąd Najwyższy i nie prowadzą takiego postępowania. Należy ocenić negatywnie takie rozwiązanie, ponieważ nupturienci często decydują się na ślub cywilny za granicą, aby właśnie uniknąć trudności z uzyskaniem rozwodu. Udzielanie rozwodów w postępowaniu opartym na przepisach prawa religijnego, podczas gdy zawarto małżeństwo świeckie stanowi pewnego rodzaju paradoks. Optymistyczny jest z kolei fakt, iż Sąd Najwyższy zauważa potrzebę społeczną wprowadzenia małżeństw cywilnych i swoim orzecznictwem ułatwia takim parom uznawanie zagranicznych aktów małżeńskich.⁵⁷

Sąd Najwyższy swoim orzecznictwem podejmuje również inne działania w celu zminimalizowania problemu kobiet uwięzionych w małżeństwie. W sprawie *Aloni v. Minister of Justice*⁵⁸ Sąd Najwyższy, obradujący jako Wysoki Trybunał Sprawiedliwości, rozpatrywał sprawę kobiety, która zaskarżyła postanowienie o ekstradycji swojego męża do Francji, gdzie mężczyzna był podejrzany o dokonanie zabójstwa, z uwagi na konieczność wcześniejszego rozpoznania przed sądem rabinackim sprawy rozwodowej, którą zainicjowała. Sąd Najwyższy przyznał skarżącej rację wskazując, że ekstradycja jej męża Williama Nakasha powinna zostać odroczone. W przeciwnym razie istnieje duże prawdopodobieństwo, że kobieta zostanie *aguną* po opuszczeniu Izraela przez męża⁵⁹.

Również sądy rabinackie w swoim orzecznictwie dążą do zapobiegania powstawaniu instytucji *agunot*. Przykładowo przed Regionalnym Sądem Rabinackim w Safedzie zawisła sprawa kobiety, która wniosła pozew o rozwód z uwagi na fakt, iż jej mąż od 5 lat pozostawał w śpiączce. Stan mężczyzny nie ulegał poprawie, pomimo upływu lat. Sędziowie sądu rabinackiego (hebr.: l. poj. *dajan*, l. mn. *dajanim*) musieli znaleźć halachiczne rozwiązanie, tj.

⁵⁷ Z. Trigger, *Freedom from Religion in Israel: Civil Marriages and Cohabitation of Jews Enter the Rabbinical Court*, "Israel Studies Review" 27 (2012), nr 2, s. 3.

⁵⁸ Sygn. akt HC 852/86, 41 (2) PD 1, [za:] M. Drori, [hasło] *Divorce: In the State of Israel*, [w:] *Encyclopaedia Judaica*, op. cit., t. 5, s. 719.

⁵⁹ M. Drori, [hasło] *Divorce: In the State of Israel*, [w:] *Encyclopaedia Judaica*, op. cit., t. 5, s. 719.

zgodne z prawem żydowskim, aby kobieta mogła otrzymać rozwód, pomimo braku możliwości faktycznego wręczenia jej *getu* przez męża. Po dwóch latach od wniesienia pozwu sędziowie znaleźli rozwiązanie, zgodnie z którym ważną czynnością będzie wręczenie listu rozwodowego żonie przez inną osobę niż jej mąż, nawet bez jego wiedzy i zgody, o ile zaistniałe okoliczności uzasadniają domniemanie, że gdyby mąż był świadomy to zezwoliłby żonie na rozwód i czynność ta pod względem obiektywnym jest dobra dla każdej ze stron. Ten wyrok nie spotkał się z uznaniem części osób. Wobec tego osoba trzecia chciała go zaskarżyć. W związku z odmową przyjęcia środka odwoławczego sprawa zawisła przed Sądem Najwyższym, obradującym jako Wysoki Trybunał Sprawiedliwości, pod nazwą *Plonit v. Rabbinical Court of Appeals*⁶⁰. Sąd Najwyższy uznał, że wniesienie skargi przez osobę nieuprawnioną byłoby naruszeniem godności i wolności powódki oraz byłoby sprzeczne z przepisami prawa procesowego.

W Izraelu wielokrotnie podnosi się problem istnienia instytucji *agunot* w kwestii jego sprzeczności z gwarantowaną przez państwo zasadą poszanowania praw człowieka. Już w tekstach biblijnych nie trudno znaleźć odwołania do godności i wolności człowieka, jako istoty stworzonej na obraz i podobieństwo Boga⁶¹. Podobnie twierdzą również liczne autorytety rabiniczne, stąd wynika konieczność poszanowania praw człowieka w orzecznictwie sądów rabinackich.

W Izraelu kwestia praw człowieka została uregulowana w ustawach zasadniczych przede wszystkim w Ustawie Zasadniczej o Godności Ludzkiej i Wolności z dnia 17 marca 1992 r.⁶² oraz obecnie obowiązującej Ustawie Zasadniczej o Wolności Zawodowej z dnia 9 marca 1994 r.⁶³ W kontekście omawianego problemu większe znaczenie ma pierwsza ze wskazanych ustaw. Ustawa ta określa cel Państwa Izrael, jakim jest ochrona godności ludzkiej oraz wolności. Wymienia także szereg innych praw, które powinny być przestrzegane w państwie, tj. m.in. ochrona życia, integralności fizycznej, czy własności. Ograniczenie praw i wolności zawartych w ustawie zasadniczej może nastąpić jedynie na drodze ustawowej, ewentualnie w rozporządzeniu wydanym na podstawie upoważnienia

⁶⁰ Sygn. akt HCJ 9261/16, [online:] https://www.ruling.co.il/%D7%91%D7%92%D7%A5-9261-16-%D7%A4%D7%9C%D7%95%D7%A0%D7%99-%D7%A0-%D7%91%D7%99%D7%AA-%D7%94%D7%93%D7%99%D7%9F-%D7%94%D7%A8%D7%91%D7%A0%D7%99-%D7%94%D7%92%D7%93%D7%95%D7%9C-%D7%9C%D7%A2%D7%A8%D7%A2%D7%95%D7%A8%D7%99..._654cd06b-7c44-1190-513d-9f296a70cc5d, [dostęp: 22.02.2021].

⁶¹ Rdz 1,27, [za:] M. Elon, [hasło] *Human Dignity and Freedom*, [w:] *Encyclopaedia Judaica*, *op. cit.*, t. 9, s. 586.

⁶² Ustawa Zasadnicza o Godności Ludzkiej i Wolności (17.03.1992), SH 1391 (25.03.1992) 150, w tłum: K. Wojtyczek, *op. cit.*

⁶³ Ustawa Zasadnicza o Wolności Zawodowej (09.03.1994), SH 90).

ustawowego, w niezbędnym zakresie oraz w zgodzie z celami i wartościami Państwa Izrael. Wątpliwości wzbudza przesłanka ograniczenia praw człowieka „zgodnie z wartościami Państwa Izrael”. Określenie to jest nieostre i może powodować szeroką interpretację tego zapisu.

Ustawa zasadnicza o godności ludzkiej i wolności została uchwalona dopiero w 1992 r. z uwagi na konflikt środowisk Żydów ortodoksyjnych z bardziej liberalnymi odłamami tej religii oraz środowiskiem świeckim. Pierwsza z wymienionych grup obawiała się, że uchwalenie tej ustawy zasadniczej spowoduje ograniczenie w znaczącym stopniu jurysdykcji sądów rabinackich. Nie jest tajemnicą, że sądy te mają obowiązek respektować prawa człowieka, lecz często nie zapewniają tak podstawowej gwarancji procesowej jaką jest równość broni, w szczególności w postępowaniu rozwodowym⁶⁴. Obawiano się przede wszystkim, że ujęcie zasady równości w akcie prawnym spowoduje, że precedensy Sądu Najwyższego za mocno będą ingerowały w orzecznictwo sądów religijnych. Przed uchwaleniem omawianej ustawy zasadniczej Sąd Najwyższy wyprowadził zasadę godności i wolności każdego człowieka w sprawie *Katlan vs The Prison Service and others*⁶⁵ z zasad prawa żydowskiego, które powszechnie obowiązują w Izraelu będącym państwem żydowskim zgodnie z deklaracją niepodległości⁶⁶. Z tego względu przyjęto kompromisowe rozwiązanie, a mianowicie pominięto wśród praw chronionych ustawą zasadniczą zasady równego traktowania.

Zatem, przy orzekaniu w sprawach *agunot* sądy rabinackie powinny uwzględnić zasady wypływające z ustaw zasadniczych, w szczególności z ustawy o godności ludzkiej i wolności, a z drugiej strony mają orzekać na podstawie prawa żydowskiego. Prawo stanowione oraz precedensy Sądu Najwyższego wymuszają więc na sądach rabinackich obranie kierunku liberalnego przy wykładni halachy. Orzeczenia rażąco naruszające ustawy zasadnicze i prawo sędziowskie mogą zostać unieważnione przez Sąd Najwyższy w trybie kontroli nadzwyczajnej. Sądy rabinackie powinny także wszelkimi dopuszczalnymi środkami wspierać dążenia kobiet do uwolnienia się ze stanu *agunot*.

Sąd Najwyższy w swoim orzecznictwie niejednokrotnie wskazywał, że zasady godności człowieka oraz wolności są tak naprawdę zbiorem innych zasad kluczowych w

⁶⁴ K. C. Yefet, *Unchaining the Agunot: Enlisting the Israeli Constitution in the Service of Women's Marital Freedom*, "Yale Journal of Law and Feminism" 20-44 (2009), nr 29, s. 455-456.

⁶⁵ Sygn. akt HC 335/79, PD 34 (3) 294, [za:] M. Elon, [hasło] *Human Dignity and Freedom. Human Dignity and Freedom in Jewish Law, Through Rulings of the Supreme Court*, [w:] *Encyclopaedia Judaica*, op. cit., t. 9, s. 587.

⁶⁶ M. Elon, [hasło] *Human Dignity and Freedom Human Dignity and Freedom in Jewish Law, Through Rulings of the Supreme Court*, [w:] *Encyclopaedia Judaica*, op. cit., t. 9, s. 587.

demokratycznym państwie. W jednej z takich spraw, a dokładniej w *Abaksis vs Abaksis*⁶⁷ Sąd Najwyższy orzekł, że z prawa do wolności, samorealizacji, godności ludzkiej i autonomii wynika również prawo do zakończenia małżeństwa⁶⁸. Ta sprawa dotyczyła izraelskiego małżeństwa, które mieszkało na stałe za granicą. Podczas pobytu w Izraelu kobieta złożyła pozew o rozwód. Jej mąż podnosił w Sądzie Najwyższym, że w związku z rozpoczęciem postępowania ograniczono jego prawo do przemieszczania się, ponieważ nie może on opuścić Izraela i wrócić do swojej rodziny za granicą. Izraelski Sąd Najwyższy wskazał, że istnieje konflikt wartości w związku z wniesieniem pozwu rozwodowego. Po pierwsze, odmowa udzielenia rozwodu żonie przez męża stanowi naruszenie jej godności i wolności. Po drugie, naruszone jest prawo męża do przemieszczania się. Ostatecznie Sąd Najwyższy uznał, że godność i wolność jednostki jest podstawowym prawem człowieka i powinno podlegać bezwzględnej ochronie. Z kolei prawo do przemieszczania się jest względem niego pochodne i uznał za zasadne twierdzenia żony⁶⁹.

Sąd Najwyższy przyznając prymat jednym prawom, a ograniczając inne za każdym razem jest obowiązany wyważyć interesy jednej i drugiej strony. W sprawach *agunot* istotne znaczenie ma charakter Państwa Izrael, które jest deklarowanym państwem żydowskim, co zostało podkreślone szczególnie w 2018 r. wraz z uchwaleniem Ustawy zasadniczej Izrael – państwo narodu żydowskiego. Jak stanowi art. 1 lit. b wskazanej ustawy Izrael realizuje swoje religijne i historyczne prawo do stanowienia, co jedynie podkreśla szczególną rolę judaizmu w tym państwie⁷⁰.

Należy mieć także na uwadze, że Izrael jest stroną szeregu konwencji międzynarodowych o prawach człowieka, a także członkiem Organizacji Narodów Zjednoczonych. Do najważniejszych aktów prawa międzynarodowego ratyfikowanych przez Izrael, w zakresie zapewniania poszanowania praw człowieka, w szczególności kobiet, należą Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (dalej: MPPOiP)⁷¹ oraz Konwencja w sprawie likwidacji

⁶⁷ Sygn. akt HCJ 2123/08, [za:] Y. S. Kaplan, *op. cit.*, s. 5-6.

⁶⁸ K. C. Kaplan, *op. cit.*, s. 5-6.

⁶⁹ Sygn. akt HCJ 2123/08, [online] https://www.ruling.co.il/%D7%91%D7%92%22%D7%A5-2123-08-%D7%92%D7%91%D7%A8%D7%99%D7%90%D7%9C-%D7%90%D7%91%D7%A7%D7%A1%D7%99%D7%A1-%D7%A0.-%D7%99%D7%A4%D7%94-%D7%90%D7%91%D7%A7%D7%A1%D7%99%D7%A1-%D7%9B%D7%94%D7%9F_3a8a02c7-8fd0-4e6e-680f-5c8ca8f34842, [dostęp: 22.03. 2021].

⁷⁰ K. C. Yefet, *op. cit.*, s. 461, 476-477.

⁷¹ Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych (Dz. U. z 1977 r., nr 38, poz. 167).

wszelkich form dyskryminacji kobiet przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 18 grudnia 1979 r. (dalej: Konwencja)⁷².

Izrael zgłosił zastrzeżenie do art. 23 MPPOiP, który w ustępie 4 zd. 1 stanowi: Państwa-Strony niniejszego Paktu podejmą odpowiednie kroki w celu zapewnienia równych praw i obowiązków małżonków w odniesieniu do zawarcia małżeństwa, podczas jego trwania i przy jego rozwiązaniu. Niezgłoszenie zastrzeżenia do wskazanego artykułu spowodowałoby niezgodność z prawem międzynarodowym większości regulacji w sprawach małżeńskich Żydów w Izraelu i stawiałoby pod wątpliwość istnienie sądownictwa religijnego, które posiada wyłączną jurysdykcję w tych sprawach. Jak zostało wskazane wcześniej, w postępowaniu przed sądem rabinackim pozycję uprzywilejowaną ma mąż, który to wręcza *get* swojej żonie, na znak rozwodu. Izrael oświadczył także, że w przypadku kolizji norm wynikających z Międzynarodowego paktu praw obywatelskich i politycznych z prawem religijnym, pierwszeństwo mają te drugie normy.

Konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet, podobnie jak Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych, została ratyfikowana przez Izrael w 1991 r. Również do tego aktu Izrael zgłosił zastrzeżenia. Pierwsze zastrzeżenie dotyczy art. 7 lit. b, tj. likwidacji dyskryminacji kobiet w życiu politycznym i publicznym w organach państwowych. Nie jest to związane bezpośrednio z kobietami uwięzionymi w małżeństwie, ale dotyczy zakazu zajmowania stanowisk sędziów sądów religijnych, w szczególności sądów rabinackich, przez kobiety.

Drugie zastrzeżenie odnosi się do art. 16 Konwencji, który statuuje zasadę równości w sprawach małżeńskich i rodzinnych. Ponownie jak przy art. 23 MPPOiP, niezgłoszenie zastrzeżenia spowodowałoby niezgodność obowiązującego prawa religijnego z prawem międzynarodowym. Należałoby wówczas zmienić przepisy dotyczące postępowania przed sądami rabinackimi, co w praktyce byłoby niemożliwe, więc konieczne byłoby wprowadzenie małżeństw cywilnych. Drugie rozwiązanie nie zostanie przyjęte dopóki ugrupowania Żydów ortodoksyjnych mają znaczący wpływ na kształtowanie polityki Państwa Izrael⁷³.

Trzecie zastrzeżenie dotyczy art. 29 Konwencji, który w razie niepowodzenia rokowań między państwami, ustanawia arbitrażowe rozwiązywanie sporów wynikających z

⁷² Konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet (Dz. U. z 1982 r., nr 10, poz. 71).

⁷³ *Israel. Updated Shadow Report information by The Ruth and Emanuel Rackman Center For the Advancement of the Status of Women. With the support of the EU. Assessing Israel's progress in implementing the International Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women (CEDAW)*, czerwiec 2016, s. 6, [online:] https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CEDAW/Shared%20Documents/ISR/INT_CEDAW_NGO_ISR_24219_E.pdf, [dostęp: 22.03.2021].

Konwencji. W przypadku fiaska postępowania arbitrażowego państwa mogą wnieść sprawę przed Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości. Ta regulacja miała przede wszystkim zapewnić skuteczność w realizacji postanowień wynikających z Konwencji.

W art. 18 i 29 Konwencji zawarto przepisy mające zwiększyć skuteczność realizacji postanowień w niej zawartych. Zgodnie z art. 18 wskazanej Konwencji Państwa-Strony zobowiązują się do przedstawiania Sekretarzowi Generalnemu Organizacji Narodów Zjednoczonych, w celu rozpatrzenia przez Komitet do Spraw Likwidacji Dyskryminacji Kobiet, sprawozdań w określonych przez Konwencję odstępach czasu, dotyczących kroków ustawodawczych, sądowych, administracyjnych lub innego rodzaju, podjętych przez nie dla wykonania postanowień niniejszej Konwencji oraz osiągniętego w tym względzie postępu. Izrael co prawda przedstawia Sekretarzowi sprawozdania, lecz często nie wdraża zaleceń sformułowanych przez Komitet⁷⁴.

Problem *agunot* dotyka nie tylko każdej Żydówki w Izraelu, ale także wierzących Żydówek spoza tego państwa, które zawarły małżeństwo zgodnie z judaizmem. W takiej sytuacji rozwiązanie wydaje się proste, ponieważ para może starać się o rozwód cywilny. Jednak jak zostało wskazane wcześniej, rozwód cywilny nie jest równoznaczny z rozwodem zgodnym z wiarą żydowską. W większych gminach żydowskich na całym świecie istnieją sądy rabinackie, jednak nie mają one tak zinstytucjonalizowanego charakteru jak sądy w Izraelu, które powstały na mocy prawa powszechnie obowiązującego. Głównym problemem jest egzekwowanie wyroków takich sądów. Oporny mąż może zostać przymuszony jedynie sankcjami społecznymi, które nie są tak skuteczne jak kary nakładane przez sądy rabinackie w Izraelu, w szczególności najsurowsza z kar, czyli kara pozbawienia wolności.

W związku z rosnącą liczbą Żydówek spoza Izraela, które pozostawały *agunot* z uwagi na opór mężów z wręczeniem *gitim* oraz nieskuteczność wyroków sądów rabinackich z zagranicy, Kneset 25 czerwca 2018 r. uchwalił poprawkę nr 4 i postanowienia tymczasowe (na okres 3 lat) do ustawy o jurysdykcji sądów rabinackich (małżeństwa i rozwodu)⁷⁵. Na mocy tej poprawki sądy rabinackie Izraela są upoważnione do rozpatrywania skarg Żydówek, niebędących obywatelami i rezydentami państwa, o uwolnienie ze stanu *agunot*. Sądy rabinackie mogą zarówno orzec o rozwodzie pary, jak i na podstawie przepisów o wykonywaniu orzeczeń rozwodowych orzec o zastosowaniu ustawowych sankcji w razie niewykonania prawomocnego orzeczenia rozwodowego żydowskiego sądu zagranicznego.

⁷⁴ *Ibidem*, s. 2, 8.

⁷⁵ Ustawa o Jurysdykcji Sądów Rabinackich (małżeństwa i rozwodu) (poprawka nr 4 i postanowienia tymczasowe), (2018) SH 2729 (25.06.2018).

Wykonanie prawomocnego wyroku powinno nastąpić nie później niż 14 od dnia wydania tego wyroku⁷⁶.

Sprawa Żydówki spoza Izraela, której mąż odmawia udzielenia rozwodu będzie pod jurysdykcją sądu rabinackiego o ile zostaną spełnione przesłanki wymienione w ustawie. Do przesłanek tych należą: istnienie małżeństwa zgodnie z halachą, brak właściwego sądu rabinackiego do rozpatrzenia sprawy związanej z odmową rozwodu w miejscu zamieszkania małżonków, unikanie stawiennictwa w miejscowym sądzie rabinackim przez opornego małżonka przez okres co najmniej 4 miesiące od dnia wezwania, a także istnienie prawomocnego orzeczenia sądu religijnego spoza Izraela, który orzekł o konieczności udzielenia rozwodu żonie przy jednoczesnym braku możliwości wyegzekwowania rozwodu w państwie wydania wyroku. Dodatkowo oboje małżonkowie muszą być Żydami⁷⁷.

Postępowanie może być skutecznie prowadzone, gdy mąż powódki przebywa na terenie Izraela. Wówczas postępowanie rozwodowe oraz postępowanie o nałożenie sankcji mężowi odmawiającemu rozwodu w sprawach dotyczących cudzoziemców odbywa się w trybie przyspieszonym. Rozprawa rozwodowa odbywa się nie później niż tydzień od daty zgłoszenia roszczenia, jeśli pozwany przebywa w dniu wniesienia powództwa na terenie Izraela. Możliwe jest zastosowanie kar, jednak nie mogą być one stosowane automatycznie. Sąd rabinacki musi zbadać przesłanki ich zastosowania. Orzeczenie musi zapaść nie później niż na 30 dni od dnia wniesienia powództwa lub w wyjątkowych przypadkach nie później niż na 60 dni od wszczęcia postępowania. Prezes Naczelnego Sądu Rabinackiego może wydłużyć ten okres o kolejne 30 dni jeśli okoliczności sprawy to uzasadniają⁷⁸.

Kolejna poprawka (nr 5) i postanowienia tymczasowe do ustawy o jurysdykcji sądów rabinackich (małżeństwa i rozwodu)⁷⁹ została uchwalona przez Kneset 30 listopada 2021 r. Na mocy tej poprawki przede wszystkim wprowadzono możliwość zaskarżenia decyzji sądu rabinackiego o objęciu lub odmowie objęcia swoją jurysdykcją danej sprawy. Stanowi to ważny element gwarancji procesowej jaką jest możliwość zaskarżania postanowień kończących postępowanie w sprawie, a także element prawa do rzetelnego procesu. Terminy na wniesienie środka i odpowiedzi na środek odwoławczy zostały skrócone do 7 dni, aby

⁷⁶ *Poprawka i postanowienia tymczasowe nr 4 do ustawy o jurysdykcji sądów rabinackich (małżeństwa i rozwody), Sefer ha-hukim - „Reszumat” 2729 (1 lipca 2018) [online:] https://fs.knesset.gov.il/20/law/20_lsr_502454.pdf, [dostęp: 19.02.2021].*

⁷⁷ *Ibidem*, [dostęp: 19.02.2021].

⁷⁸ *Ibidem*, [dostęp: 19.02.2021].

⁷⁹ Ustawa o Jurysdykcji Sądów Rabinackich (małżeństwa i rozwody) (poprawka nr 5 i postanowienia tymczasowe), (2021) SH 2937 (30.11.2021).

zapewnić szybkość postępowania, która jest niezwykle istotna w tych sprawach, z uwagi na czasowość przebywania stron w Państwie Izrael⁸⁰.

Rozszerzenie w 2018 r. przepisów dotyczących jurysdykcji sądów rabinackich, które z czasem stały się prawem stałym, a nie tymczasowym, spotkało się z pozytywnym podejściem poza granicami Państwa Izrael. Jak wskazuje *The Jerusalem Post* nowelizacja stanowi „odpowiedź na wołanie o pomoc rabina Pinchasa Goldschmidta, głównego rabina Moskwy i przewodniczącego Konferencji Rabinów Europejskich (...) o rozwiązanie problemu rabinów europejskich”, które dotyczyły rosnącej liczby *agunot* w Europie wobec braku skuteczności w egzekwowaniu wyroków lokalnych sądów rabinackich⁸¹.

W samym Izraelu nowelizacja wzbudza mieszane uczucia. Jak podają doniesienia prasowe, z jednej strony środowiska religijne podnoszą, że ustawa zmniejszy liczbę kobiet uwięzionych w małżeństwie, mieszkających poza Izraelem⁸². Z drugiej strony środowiska lewicowe wskazują, że nowelizacja doprowadzi do wzmocnienia pozycji sądów rabinackich i uniemożliwi zmiany legislacyjne w kierunku oddzielenia państwa od religii, a także utrudni wprowadzenie małżeństw cywilnych⁸³.

Nie sposób jednak zaprzeczyć statystykom, które wskazują, że w pierwszych latach od uchwalenia przepisów rozszerzających jurysdykcję sądów rabinackich liczba spraw wszczętych przez Żydówki z diaspory rozpatrywanych przed sądami rabinackimi aż w 47% zakończyła faktycznym uzyskaniem rozwodu od niepokornych mężów. Zdaniem rabina Goldschmidta ¼ spraw zawisłych przed sądami rabinackimi w Europie zakończyła się ostatecznym udzieleniem rozwodu przez mężów swoim żonom z samej tylko obawy przed znalezieniem się pod jurysdykcją izraelskich sądów rabinackich⁸⁴.

Problem *agunot* za granicą jest na tyle poważny, że parę lat temu prasę obiegła historia aresztowania przez FBI grupy rabinów w Stanach Zjednoczonych, którzy torturowali mężów nieudzielających rozwodu swoim żonom, pomimo prawomocnych orzeczeń o nakazie

⁸⁰ *Poprawka i postanowienia tymczasowe nr 5 do ustawy o jurysdykcji sądów rabinackich (małżeństwa i rozwody)*, *Sefer ha-hukim* - „Reszumat” 2937 (30 listopada 2021). [online:] https://fs.knesset.gov.il/24/law/24_lsr_612781.pdf, [dostęp: 28.04.2022].

⁸¹ R. Levmore, *How Israel's Rabbinical Court saves agunot in the Diaspora – Opinion*, „Jerusalem Post” 09.09.2020, [online:] <https://www.jpost.com/opinion/how-israels-rabbinical-court-saves-agunot-in-the-diaspora-opinion-641690>, [dostęp: 19.02.2021].

⁸² *Oszer sofit – batej ha-din ha-rabanim juchlu ladun be-mikrei agunot ben-leumijm*, [online:] <https://www.gov.il/he/departments/news/agunotlaw>, [dostęp: 19.02.2021].

⁸³ Mli'at ha-kneset, *Mil'at ha-Kneset iskra be-karia sznija we-szliszit et ha-caat huk sziput batej Din rabanim (niszuan we-riszon) (tikon masi 4 we-chorat szaat) ha-tasza'het-2018*, [online:] <https://mishmar.org.il/%D7%9E%D7%9C%D7%99%D7%90%D7%AA-%D7%94%D7%9B%D7%A0%D7%A1%D7%AA-%D7%90%D7%99%D7%A9%D7%A8%D7%94-%D7%91%D7%A7%D7%A8%D7%99%D7%90%D7%94-%D7%A9%D7%A0%D7%99%D7%99%D7%94-%D7%95%D7%A9%D7%9C%D7%99%D7%A9%D7%99-2/>, [dostęp: 19.02.2021].

⁸⁴ R. Levmore, *op. cit.*, [dostęp: 19.02.2021].

rozvodu wydanych przez lokalne sądy rabinackie. Rabini za ponad 50 tys. dolarów amerykański w halachiczny sposób „przekonywali” niechętnych mężów do udzielania rozvodu swoim żonom stosując na nich elektrowstrząsy. Działania rabinów wynikały z dokonywania przez nich radykalnej interpretacji halachy, według której możliwe jest stosowanie przemocy fizycznej do czasu, aż mężczyzna zgodzi się udzielić żonie rozvodu⁸⁵.

Poza wskazanymi powyżej poprawkami do Knesetu wpływają również inne projekty nowelizacji ustawy o jurysdykcji sądów rabinackich (małżeństwa i rozwody). Projekt najnowszej poprawki (nr 9) do tej ustawy został 20 lutego 2022 r. przedłożony przez Ministra Wyznań do komisji legislacyjnej. W poprawce tej zawarto propozycję rozszerzenia katalogu sankcji ekonomicznych nakładanych na mężów odmawiających rozvodu swoim żonom. Minister proponuje umożliwienie sądom rabinackim nakładania na mężów takich kar jak: zakaz używania karty płatniczej lub ograniczenie w jej używaniu, zakaz inwestycji i obrotu papierami wartościowymi, czy zamrożenie aktywów w banku. Prace legislacyjne wciąż trwają. Jeśli ta poprawka zostanie uchwalona sądy rabinackie będą dysponowały jeszcze większym zasobem sankcji niż dotychczas, w szczególności prowadzących do ograniczenia w dysponowaniu środkami płatniczymi, czego do tej pory nie mogły uczynić⁸⁶.

Część projektów ustaw wpływających do Knesetu proponuje rozwiązanie problemu *agunot* w sposób najprostszy, czyli poprzez wprowadzenie małżeństw cywilnych. W 2013 r. przedstawiciele partii socjaldemokratycznych wnieśli projekt ustawy o małżeństwie i rozwodzie⁸⁷, wprowadzający małżeństwa z wyboru. Zgodnie z nim, para może wybrać, czy pragnie zawrzeć związek małżeński religijny, czy cywilny. Małżeństwa cywilne miałyby być zawierane przed urzędnikiem państwowym, a wyłącznie właściwym sądem w tych sprawach byłyby sąd powszechny, wydział rodzinny. Małżeństwa religijne byłyby zawierane nadal przed sądami religijnymi, a kwestie małżeńskie, w tym dotyczące rozwodu, podlegałyby prawu religijnemu, wedle którego związek został zawarty. Z kolei rozwody cywilne podlegałyby wskazanej ustawie z 2013 r., a sądem właściwym byłby sąd rodzinny. Wskazana ustawa ograniczałaby zatem jurysdykcję sądów rabinackich do spraw przekazanych do tego organu

⁸⁵ L. Nagler-Cohen, *Haszad: Rabanim tiknanu lehatuf we-laanot sarbani get*, [online:] <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4439325,00.html>, [dostęp: 29.04.2022].

⁸⁶ *Tiut ha-caat huk batej ha-din ha-rabanim (kiut psa kej din szel geruszon) (tikun me-si 9) ha-taszpej''bet - 2021* [online:] “Al miszmar ka-Kneset”, [w:] <https://mishmar.org.il/bill/%D7%98%D7%99%D7%95%D7%98%D7%AA-%D7%94%D7%A6%D7%A2%D7%AA-%D7%97%D7%95%D7%A7-%D7%91%D7%AA%D7%99-%D7%94%D7%93%D7%99%D7%9F-%D7%94%D7%A8%D7%91%D7%A0%D7%99%D7%99%D7%9D-%D7%A4%D7%A1/>, [dostęp: 28.04.2022].

⁸⁷ Projekt Ustawy o Małżeństwie i Rozwodzie z 2013 r. (P 19/778, 478364) [online:] https://www.nevo.co.il/law_html/law04/19-778.htm, [dostęp: 29.04.2022 r.].

na mocy porozumienia stron. Oznaczałoby to, że osoby świeckie nie musiałyby zawierać związków małżeńskich zgodnie z żadną religijną, ale mogłyby zgodnie poddać się jurysdykcji wskazanej ustawy z 2013 r. i zawrzeć związek małżeński cywilny. Projekt nie spotkał się jednak z aprobatą środowisk religijnych. Ustawa nie została ostatecznie uchwalona⁸⁸.

Inny projekt ustawy został wniesiony przez stronnictwo syjonistyczne w 2018 r. Zakładał on wprowadzenie ustawy o rejestracji małżeństw cywilnych w Ejlacie. Ejlata jest kurortem położonym nad Morzem Czerwonym. Z uwagi na charakter miasta stanowi on ważny punkt dla rozwoju turystyki na terenie Państwa Izrael. W przeszłości padały nawet pomysły, aby otworzyć tam pierwsze kasyno w Izraelu. Miasto to znane jest z liberalnego podejścia do religii, z tego też powodu wniesiono projekt ustawy o wprowadzenie małżeństw cywilnych właśnie na terenie tego miasta. Zamiast rabina ślubu udzielałby notariusz, upoważniony przez właściwą izbę do pełnienia funkcji urzędnika w sprawach małżeństw cywilnych. Wnioskodawcy projektu argumentowali, że taka zmiana przepisów umożliwiłaby wielu Izraelczykom zawarcie małżeństw cywilnych taniej, niż robią to obecnie, tj. wyjeżdżając w tym celu za granicę. Dotychczas najpopularniejszymi kierunkami jest Cypr i czeska Praga, gdyż z uwagi na przepisy obowiązujące w tych państwach najłatwiej uznać w Izraelu małżeństwa cywilne tam zawarte. Możliwość zawarcia małżeństwa cywilnego na terenie miasta Ejlata wpłynęłaby też pozytywnie na gospodarkę tego miejsca, poprzez rozwój turystyki⁸⁹.

Jako ciekawostkę można wskazać na działalność Wydziału ds. *Agunot*, działającego przy sądach rabinackich. Jest to sposób samych sądów rabinackich na egzekwowanie wyroków rozwodowych ukrywających się mężów, a tym samym jest to sposób walki ze zjawiskiem kobiet uwięzionych w małżeństwie. Żydzi często, aby uniknąć udzielania rozwodu i uchylić się od nałożonych kar, ukrywają się w kraju lub za granicą. Zadaniem Wydziału ds. *Agunot* jest w takich sytuacjach odnajdywanie mężów, aby wykonali oni wyrok rozwodowy. Strona rządu izraelskiego poświęca specjalną zakładkę działalności tego Wydziału. Dzięki formularzowi internetowemu można anonimowo poinformować Wydział o mężach uchylających się od wykonania orzeczenia sądu⁹⁰.

⁸⁸ *Ibidem*, [dostęp: 29.04.2022 r.].

⁸⁹ Mli'at ha-kneset, *Ha-caat huk Kiszon niszuszn azrhim be-Ejlata (tikunej halika) ha-tasaa'het-2018 szel habarot ha-Kneset Ksenia Swietlowa we-Jael Cohen Paran mi-miflager ha-mahana ha-sioni*, [online:] <https://mishmar.org.il/bill/%d7%94%d7%a6%d7%a2%d7%aa-%d7%97%d7%95%d7%a7-%d7%a8%d7%99%d7%a9%d7%95%d7%9d-%d7%a0%d7%99%d7%a9%d7%95%d7%90%d7%99%d7%9f-%d7%90%d7%96%d7%a8%d7%97%d7%99%d7%99%d7%9d-%d7%91%d7%90%d7%99%d7%9c%d7%aa-%d7%aa/>, [dostęp: 29.04.2022].

⁹⁰ *Misarot maddat al sarbani we-sarbanot get*, [online:] https://www.gov.il/he/service/report_divorce_refusing_husband, [dostęp: 29 kwietnia 2022].

Wydział ds. *Agunot* działa zarówno na terenie Izraela, jak i za granicą. Jednostką specjalną, mającą charakter zarówno wykonawczy w odniesieniu do wykonywania orzeczeń sądów rabinackich, jak i wywiadowczą, kierują rabini działający przy sądach rabinackich. Członkowie wydziału najpierw zbierają informacje od żony dotyczące jej męża, w tym ustalają motywację mężczyzny, przyczyny jego zniknięcia, czy potencjalne miejsca ucieczki. Często jednostce pomagają prywatni detektywi zatrudniani przez sądy rabinackie. Do pracy zaangażowani są czasem wolontariusze, którzy pomagają w szczególności w misjach zagranicznych. Tak naprawdę pomoc może każdy. Wydział na swojej stronie internetowej publikuje wizerunki mężczyzn odmawiających udzielenia rozwodu, a każdy może zgłosić się do Wydziału z informacją o miejscach kryjówek tych osób. Po odnalezieniu męża pracownicy Wydziału pertraktują z nim i przekonują do udzielenia rozwodu. Nie wypłacają żadnych pieniędzy w zamian za rozwód, ale mogą doprowadzić do aresztowania mężczyzny z uwagi na unikanie rozpraw przed sądem rabinackim⁹¹.

Odmowa rozwodu stanowi często ostatnią kartę przetargową między zwaśnionymi małżonkami. Mężczyzna w dalszym ciągu ma poczucie kontroli nad kobietą i może ingerować w życie osobiste swojej żony, nawet jeśli para wzięła rozwód cywilny, zgodnie z przepisami danego państwa. Wydział dokonuje czasem prowokacji w celu znalezienia mężczyzny za granicą i skłonienia go do przyjazdu do Izraela, gdzie musi zmierzyć się z orzeczeniem sądu⁹².

Doniesienia medialne co rusz informują o kolejnych kobietach uwolnionych ze stanu *agunot* dzięki pomocy Wydziału ds. *Agunot*. W jednej ze spraw zakończonej w 2021 r. kobieta została porzucona przez męża, ponieważ nie chciała mieć więcej dzieci. Wydział odnalazł mężczyznę w Tyberiadzie, gdzie został postawiony przed Sądem Rabinackim w Beer Szewie. Jak się okazało miał on 11 dzieci z różnymi kobietami, z którymi także zawarł związek małżeński. Nie chcąc mieć dalszych problemów mężczyzna udzielił rozwodu kobiecie⁹³.

W innej sprawie, o której informowały agencje rządowe, po 13 latach od rozpoczęcia poszukiwań męża odnaleziono go ostatecznie w 2018 r. Mężczyzna wyjechał z Izraela pod fałszywym paszportem i ukrywał się we Belgii. Na męża nałożono ograniczenie w możliwości przemieszczania się na izraelskim paszporcie. Wydział nakazał mu przenieść się

⁹¹ T. Farkash, *Caadi ha-baalim*, [online:] <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4628764,00.html>, [dostęp: 29.04.2022].

⁹² *Ibidem*, [dostęp: 29.04.2022].

⁹³ I. Tessler, *Ha-agunot gilta: lebael jesz 11 jeladim meszesz niszim szunot*, [online:] <https://www.ynet.co.il/judaism/article/b17ne67bf>, [dostęp: 29.04.2022].

do Francji, czasowo znosząc ograniczenie, ponieważ w Belgii nie było sądu rabinackiego, który mógłby uczestniczyć w procedurze rozwodowej. Mężczyzna dowiedziawszy się o wniesienia przez żonę wniosku o nakaz deportacji z Francji do Izraela ponownie zniknął. Ostatecznie znalazł się w Rosji. Po ponownym odnalezieniu wrócił do Francji, gdzie przy udziale paryskiego sądu rabinackiego i rabinackiego sądu jerozolimskiego przeprowadzono rozwód za pośrednictwem Skypa⁹⁴.

Jak zostało przedstawione w niniejszym artykule, stosowanie elementów prawa żydowskiego jako prawa powszechnie obowiązującego w Izraelu, rodzi liczne problemy, nieznanne prawu świeckiemu. Problem kobiet uwieczonych w małżeństwie, czyli *agunot* jest powszechny w dyskursie publicznym współczesnego Izraela. Państwo Izrael jest deklarowanym państwem żydowskim, co zostało potwierdzone w najnowszej ustawie zasadniczej Izrael – państwo narodu żydowskiego. Z uwagi na brak możliwości zawarcia małżeństw cywilnych przez Żydów nawet osoby niereligijne zmuszone są zawierać małżeństwa zgodnie z prawem religijnym. Halacha z kolei w wielu aspektach uprzywilejowuje mężczyzn, którzy to muszą wręczyć kobiecie list rozwodowy przy świadkach, aby doszło do skutecznego rozwodu. Wiele par próbuje uciekać od tego problemu zawierając małżeństwa cywilne za granicą, aczkolwiek taka możliwość przez lata wiązała się z wieloma niedogodnościami i częstymi odmowami rejestracji takich małżeństw. Dopiero od niedawna można w miarę sprawnie zarejestrować taki związek. Jednak nie rozwiązuje to kwestii rozwodu, ponieważ sądem właściwym w takich sprawach pozostaje sąd rabinacki. System izraelski bardzo ingeruje w życie prywatne obywateli, wymuszając podporządkowanie się surowym normom religijnym. Należy mieć również na uwadze, że Izrael jest stroną wielu konwencji międzynarodowych, w tym chroniących prawa kobiet i wolność wyznawania religii, jednak państwo złożyło szereg zastrzeżeń do postanowień dotyczących kwestii małżeńskich. Pomimo deklarowanej wolności religii, państwo pozostawia mały obszar wolności dla osób niewyznających żadnej religii, ale mających jedynie pochodzenie żydowskie lub mających wyznanie wpisane jedynie na papierze.

Sądy rabinackie również niejednokrotnie stają przed trudnym zadaniem wyegzekwowania od mężów orzeczeń o konieczności rozwiązania małżeństwa. Zgodnie z halachą męża nie można przymusić. Sądy muszą stosować przymus pośredni, w postaci nakładania kar na mężów niewykonujących prawomocnych orzeczeń rozwodowych. Przymus ten nie zawsze przynosi skutki, nawet jak wiąże się z pozbawieniem wolności. Z kolei w razie

⁹⁴ *13 szanot igon ha-giszao lesiuman be-amcaot get szli hot sznihen al jadej szihot we-dao be-Skype*, [online:] <https://www.gov.il/he/departments/news/11235>, [dostęp: 29.04.2022].

ukrywania się męża i unikania uczestnictwa w rozprawach lub wykonania orzeczenia rozwodowego Wydział ds. *Agunot* przy sądach rabinackich ma możliwość poszukania opornego męża i przekonania go do rozwodu.

Często sądy poszukują różnych rozwiązań halachicznych, aby uwolnić kobiety ze stanu *agunot*. Ciekawym przykładem jest sprawa World Trade Center, kiedy to w wyniku zamachu w 2001 r. wiele kobiet straciło mężów, ale paradoksalnie zostały narażone na zostanie *agunami*. Prawo żydowskie wymaga bowiem dowodu śmierci w postaci ciała zmarłego, podczas gdy po wybuchu wszystkie szczątki uległy spaleni. Istniało ryzyko, że mężczyzna nie był w wieżowcu podczas ataku, a więc jeśli mąż odnajdzie się po jakimś czasie, a kobieta zdąży wyjść za mąż za innego mężczyznę, to popełnia wówczas cudzołóstwo, co więcej jej dzieci z nowego związku narażone są na niekorzystny status bękartów (*mamzerim*). Jeśli jednak byli świadkowie, którzy zeznali, że widzieli mężczyznę podążającego do budynku dnia 11 września 2001 r., wówczas to ułatwiało postępowanie przed sądami rabinackimi w Stanach Zjednoczonych. Dla takiej sytuacji rabini ostatecznie znaleźli rozwiązanie halachiczne. Zgodnie z przekazem komentatorów, jeśli mężczyzna wpadnie do rozżarzonego pieca i jego ciało nie zostanie wydobyte, to uznaje się, że zginął i kobieta jest uwolniona ze stanu *agunot*⁹⁵.

Dla osób wyznających judaizm i mieszkających poza Państwem Izrael odmowa rozwodu jest większym problemem niż dla Izraelczyków. Kobieta, która uzyska rozwód na mocy orzeczenia lokalnego sądu rabinackiego, przy odmowie męża na wręczenie *getu* nie może za wiele zrobić. Sądy innych państw nie mają możliwości nakładania dotkliwych kar, poza tymi czysto społecznymi. W celu pomocy Żydom z diaspory Izrael uchwalił przepisy umożliwiające uzyskanie rozwodu na terenie Państwa Izrael lub nakładania sankcji za niestosowanie się do prawomocnego wyroku rozwodowego. Jak wynika ze statystyk zmiana ta doprowadziła do rzeczywistego zmniejszania się liczby *agunot* za granicą.

Institucja *agunot*, obok możliwości imigracji Żydów do Izraela, jest jednym z niewielu wyrazów deklarowanej żydowskości państwa. Nie należy przyrównywać systemu izraelskiego, do systemów europejskich, czy amerykańskiego. Charakter państwa żydowskiego z istoty musi się wiązać z istnieniem chociaż elementów prawa religijnego.

⁹⁵ C. Jacher, *Gray Matter II, The Beth Din of America's Handling of the World Trade Center Agunot*, t. 2, Teaneck, N.J. 2000-2012, Nb. 15, [online:] https://www.sefaria.org/Gray_Matter_II%2C_Family_Matters%2C_The_Beth_Din_of_America's_Handling_of_the_World_Trade_Center_Agunot.1?ven=Gray_Matter,_by_Chaim_Jachter._Teaneck,_N.J.,_2000-2012&lang=bi, [dostęp: 29.04.2022].

Instytucja *agunot* wyraża żydowskość państwa, jednak nie stoi to na przeszkodzie wprowadzeniu w przyszłości możliwości zawierania małżeństw cywilnych.

Bibliografia

Deklaracja Niepodległości Izraela z dnia 14 maja 1948 r.

Konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet (Dz. U. z 1982 r., nr 10, poz. 71).

Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych (Dz. U. z 1977 r., nr 38, poz. 167).

Palestine Order in Council z dnia 10 sierpnia 1922 r., [online:] <https://www.un.org/unispal/document/auto-insert-196295/>, [dostęp: 21.12.2020].

Palestine Order in Council z dnia 10 sierpnia 1922 r., [za:] Lubomski J., *Bóg ukarał ją i oddał w ręce mężczyzny* – status prawny kobiet żydowskich w Izraelu na wybranych przykładach, „Wrocławskie Studia Erazmiańskie” 2015, t. 9.

Poprawka do dekretu o prawie i administracji, Chacaot chok – „Reszumat” 963 (19 września 1971).

Projekt ustawy o małżeństwie i rozwodzie z 2013 r. (P 19/778, 478364) [online:] https://www.nevo.co.il/law_html/law04/19-778.htm, [dostęp: 29.04.2022 r.].

Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ nr 181 (29.11.1947 r.), [za:] Dror Elad Ben, *How the United Nations Intended to Implement the Partition Plan: The Handbook Drawn up by the Secretariat for the Members of the United Nations Palestine Commission*, „Middle Eastern Studies” 2007, t. 43 nr 6 (2007).

Uchwała Harariego, 5 DK 1743 (14.06.1950), [za:] Sapir Gideon, *Constitutional Revolutions: Israel a Case- Study*, „International Journal of Law in Context”, 5 nr 4 (2009), s. 359.

Ustawa o Jurysdykcji Sądów Rabinackich (małżeństwa i rozwody) (1953), SH 134 (04.09.1953) 165.

Ustawa o Sądach Rabinackich (wykonywanie orzeczeń rozwodowych) (przepisy tymczasowe) z 1995 r.

Ustawa o Jurysdykcji Sądów Rabinackich (małżeństwa i rozwody) (poprawka nr 4 i postanowienia tymczasowe), (2018) SH 2729 (25.06.2018).

Ustawa o Jurysdykcji Sądów Rabinackich (małżeństwa i rozwody) (poprawka nr 5 i postanowienia tymczasowe), (2021) SH 2937 (30.11.2021).

Ustawa o Prawie Powrotu (1950), SH 51 (06.07.1950) 159, [w:] Maagar ha-chakika ha-leumi, [online:]

<https://main.knesset.gov.il/Activity/Legislation/Laws/Pages/LawPrimary.aspx?t=lawlaws&st=lawlaws&lawitemid=2000587>, [dostęp: 22.11.2020].

Ustawa Zasadnicza Izrael – Państwo Narodu żydowskiego (19.07.2018), SH 2743 (26.07.2018) 898.

Ustawa Zasadnicza o Godności Ludzkiej i Wolności (17.03.1992), SH 1391 (25.03.1992) 150.

Ustawa Zasadnicza o Rządzie z dnia 13 sierpnia 1968 r., SH 540 (1968) 226.

Ustawa Zasadnicza o Sądownictwie (28.02.1984), SH 1110 (1984) 78.

Ustawa Zasadnicza o Wolności Zawodowej (09.03.1994), SH 90.

A Financial Arrangement for Separation, t. 1, Teaneck, N.J 2000-2012, Nb. 15, [online:] https://www.sefaria.org/Gray_Matter_I%2C_Grappling_With_the_Problem_of_Agunot%2C_The_Power_of_Prenuptial_Agreements?lang=bi, [dostęp: 31.10.2020].

Baker H. E. [hasło] *Legal and Judicial System*, [w:] *Encyclopaedia Judaica*, Skolnik F., Berenbaum M. (red.), Detroit 2007, t. 10.

Baker H. E., Guberman S., [hasło] *Legal and Judicial System: In the State of Israel* [w:] *Encyclopaedia Judaica*, Skolnik F., Berenbaum M. (red.), t. 10.

Banaszak B., *Porównawcze prawo konstytucyjne współczesnych państw demokratycznych*, Warszawa 2012.

De Vries B., [hasło] *Dogmatics of the Halakhah*, [w:] *Encyclopaedia Judaica*, red. Skolnik F., Berenbaum M. (red.), Detroit 2007, t. 8.

Dror E. B., *How the United Nations Intended to Implement the Partition Plan: The Handbook Drawn up by the Secretariat for the Members of the United Nations Palestine Commission*, "Middle Eastern Studies" 2007, t. 43 nr 6

Drori M., [hasło] *Divorce: In The State of Israel*, [w:] *Encyclopaedia Judaica*, red. Skolnik F., Berenbaum M. (red.), Detroit 2007, t. 5.

Eidelberg S., Derovan D., [hasło] *Gershom Ben Jehudah Me'or ha-Golah*, [w:] *Encyclopaedia Judaica*, Skolnik F., Berenbaum M., (red.), Detroit 2007, t. 7.

Farkash T., *Caadi ha-baalim*, [online:] <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4628764,00.html>, [dostęp: 29.04.2022].

Fournier P., McDougall P., Lichtsztral M., *Secular Rights and Religious Wrong? Family Law, Religion and Women in Israel*, “William & Mary Journal of Race, Gender, and Social Justice” 5 (2011-2012), t.18 nr 2.

Israel. Updated Shadow Report information by The Ruth and Emanuel Rackman Center For the Advancement of the Status of Women. With the support of the EU. Assessing Israel's progress in implementing the International Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women (CEDAW), czerwiec 2016, s. 6, [online:] https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CEDAW/Shared%20Documents/ISR/INT_CEDAW_NGO_ISR_24219_E.pdf, [dostęp: 22.03.2021].

Jacher C., *Gray Matter I, Grappling With The Problem of Agunot: The Power of Prenuptial Agreements: A Financial Arrangement for Separation*, t. 1, Teaneck, N.J 2000-2012, Nb. 15, [online:] https://www.sefaria.org/Gray_Matter_I%2C_Grappling_With_the_Problem_of_Agunot%2C_The_Power_of_Prenuptial_Agreements?lang=bi, [dostęp: 31.10.2020].

Jacher C., *Gray Matter II, The Beth Din of America's Handling of the World Trade Center Agunot*, t. 2, Teaneck, N.J 2000-2012, Nb. 15, [online:] https://www.sefaria.org/Gray_Matter_II%2C_Family_Matters%2C_The_Beth_Din_of_America's_Handling_of_the_World_Trade_Center_Agunot.1?ven=Gray_Matter,_by_Chaim_Jachter._Teaneck,_N.J.,_2000-2012&lang=bi, [dostęp: 29.04.2022].

Kaplan Y. S., *Enforcement of Divorce Judgments in Jewish Courts in Israel: The Interaction Between Religious and Constitutional Law*, “Middle East Law and Governance” 2012, nr 4.

Kisala J., praca licencjacka pt. *Sytuacja agunot w izraelskim porządku prawnym. Analiza ustawodawstwa, orzecznictwa Sądu Najwyższego Izraela oraz ratyfikowanych umów międzynarodowych*, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 2021.

Levmore R., *How Israel's Rabbinical Court saves agunot in the Diaspora – Opinion*, “Jerusalem Post” 09.09.2020, [online:] <https://www.jpost.com/opinion/how-israels-rabbinical-court-saves-agunot-in-the-diaspora-opinion-641690>, [dostęp: 19.02.2021].

Lubomski J., *Bóg ukarał ją i oddał w ręce mężczyzny*”- status prawny kobiet żydowskich w Izraelu na wybranych przykładach, „Wrocławskie Studia Erazmiańskie” 2015, t. 9.

Miszna *Gitin*, 1:1-3.

Mli’at ha-kneset, *Ha-caat huk Kiszon niszuszn azrhim be-Ejlat (tikunej halika) ha-taszaa’het-2018 szel habarot ha-Kneset Ksenia Swietlowa we-Jael Cohen Paran mi-miflager ha-mahana ha-sioni*, [w:] <https://mishmar.org.il/bill/%d7%94%d7%a6%d7%a2%d7%aa-%d7%97%d7%95%d7%a7-%d7%a8%d7%99%d7%a9%d7%95%d7%9d-%d7%a0%d7%99%d7%a9%d7%95%d7%90%d7%99%d7%9f-%d7%90%d7%96%d7%a8%d7%97%d7%99%d7%99%d7%9d-%d7%91%d7%90%d7%99%d7%9c%d7%aa-%d7%aa/>, [dostęp: 29.04.2022].

Mli’at ha-kneset, *ha-Kneset iskra be-karia sznija we-szliszit et ha-caat huk sziput batej Din rabanim (niszuan we-riszon) (tikon masi 4 we-chorat szaat) ha-tasza’het-2018*, [online:] <https://mishmar.org.il/%D7%9E%D7%9C%D7%99%D7%90%D7%AA-%D7%94%D7%9B%D7%A0%D7%A1%D7%AA-%D7%90%D7%99%D7%A9%D7%A8%D7%94-%D7%91%D7%A7%D7%A8%D7%99%D7%90%D7%94-%D7%A9%D7%A0%D7%99%D7%99%D7%94-%D7%95%D7%A9%D7%9C%D7%99%D7%A9%D7%99-2/>, [dostęp: 19.02.2021].

Nagler-Cohen Liron, *Haszad: Rabanim tiknanu lehatuf we-laanot sarbani get*, [w:] <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4439325,00.html>, [dostęp: 29.04.2022].

Oszer sofit – batej ha-din ha-rabanim juchlu ladun be-mikrei agunot ben-leumijm, [on-line:] <https://www.gov.il/he/departments/news/agunotlaw>, [dostęp: 19.02.2021].

Pwt 24,1-4, *Biblia Tysiąclecia*, Poznań 2003.

Rataj A., *Sąd Najwyższy Izraela jako sąd konstytucyjny. Przyczynek do badań nad aktywizmem sędziowskim*, Kraków i Budapeszt 2016.

Rdz 1,27, [za:] Elon M., [hasło] *Human Dignity and Freedom*, [w:] *Encyclopaedia Judaica*, Skolnik F., Berenbaum M. (red.), Detroit 2007, t. 9.

Sapir G., *Constitutional Revolutions: Israel a Case- Study*, “International Journal of Law in Context” 2009, t. 5 nr 4.

Schereschewsky B.-Z. (B.), [hasło] *Agunah*, [w:] *Encyclopaedia Judaica*, red. Skolnik Fred, Berenbaum Michael, Detroit 2007, t. 1.

Schereschewsky B.-Z. (B.), [hasło] *Divorce: In the State of Israel*, [w:] *Encyclopaedia Judaica*, Skolnik F., Berenbaum M. (red.), Detroit 2007, t. 5.

Schereschewsky B.-Z. (B.), [hasło] *Mamzer: Consequences of State of Mamzerut*, [w:] *Encyclopaedia Judaica*, Skolnik F., Berenbaum M. (red.), Detroit 2007, t. 13.

Schereschewsky B.-Z. (B.), Dov I. Frimer, [hasło] *Civil Marriage*, [w:] *Encyclopaedia Judaica*, Skolnik F., B. Michael (red.), Detroit 2007, t. 4.

Sefer ha-chukim, nr 2729, 1 be-juli 2018, p. 722, [online:] https://fs.knesset.gov.il/20/law/20_lsr_502454.pdf, [dostęp: 19.02.2021].

Sefer ha-chukim, nr 2937, 30 be-november 2021, p. 464, [online:] https://fs.knesset.gov.il/24/law/24_lsr_612781.pdf, [dostęp: 28.04.2022].

Tessler I., *Ha-agunot gilta: lebael jesz 11 jeladim meszesz niszim szunot*, [online:] <https://www.ynet.co.il/judaism/article/b17ne67bf>, [dostęp: 29.04.2022].

The World Bank, [online:] <https://data.worldbank.org/country/IL>, [dostęp: 26.04.2022].

The World Bank, [online:] <https://data.worldbank.org/country/US>, [dostęp: 26.04.2022].

The World Bank, [online:] <https://data.worldbank.org/country/PL>, [dostęp: 26.04.2022].

Tiut ha-caat huk batej ha-din ha-rabanim (kiut psa kej din szel geruszon) (tikun me-si 9) ha-taszpej''bet - 2021 [w:] "Al miszmar ka-Kneset", [online:] <https://mishmar.org.il/bill/%D7%98%D7%99%D7%95%D7%98%D7%AA-%D7%94%D7%A6%D7%A2%D7%AA-%D7%97%D7%95%D7%A7-%D7%91%D7%AA%D7%99-%D7%94%D7%93%D7%99%D7%9F-%D7%94%D7%A8%D7%91%D7%A0%D7%99%D7%99%D7%9D-%D7%A7%D7%99%D7%95%D7%9D-%D7%A4%D7%A1/>, [dostęp: 28.04.2022]. Triger Z., *Freedom from Religion in Israel: Civil Marriages and Cohabitation of Jews Enter the Rabbinical Court*, "Israel Studies Review" 2012, t. 27 nr 2.

Misarot maddat al sarbani we-sarbanot get, [online:] https://www.gov.il/he/service/report_divorce_refusing_husband, [dostęp: 29 kwietnia 2022].

Wojtyczek K., *Konstytucja Państwa Izrael*, Warszawa 2001.

Yefet K. C., *Unchaining the Agunot: Enlisting the Israeli Constitution in the Service of Women's Marital Freedom*, "Yale Journal of Law and Feminism" 2009, nr 29.

13 szanot igon ha-giszao lesiuman be-amcaot get szli hot szrihen al jadej szihot we-dao be-Skype, [online:] <https://www.gov.il/he/departments/news/11235>, [dostęp: 29.04.2022].

Sygn. akt HCJ 54/55, 9 PD 1542, [za:] Drori Moshe, [hasło] *Divorce: In The State of Israel*.

Sygn. akt CA 81/55, II PD 225 (1957), [za:] Rataj Anna, *Sąd Najwyższy Izraela jako sąd konstytucyjny. Przyczynek do badań nad aktywizmem sędziowskim*, Kraków i Budapeszt 2016.

Sygn. akt HCJ 98/69, 23 (I) P.D. 693 (1969), [za:] Rataj Anna, *Sąd Najwyższy Izraela jako sąd konstytucyjny. Przyczynek do badań nad aktywizmem sędziowskim*, Kraków i Budapeszt 2016.

Sygn. akt CA 164/67, 22 (1) PD 29, [za:] Kaplan Yehiel S., *Enforcement of Divorce Judgments in Jewish Courts in Israel: The Interaction Between Religious and Constitutional Law*, "Middle East Law and Governance" 1–68 (2012), nr 4.

Sygn. akt CA 164/67, 22 (1) PD 29, [online:] <https://marriage-il.com/%D7%A2%D7%90-164-67-%D7%94%D7%99%D7%95%D7%A2%D7%A5-%D7%94%D7%9E%D7%A9%D7%A4%D7%98%D7%99-%D7%9C%D7%9E%D7%9E%D7%A9%D7%9C%D7%94-%D7%A0-%D7%99%D7%97%D7%99%D7%90-%D7%90%D7%91%D7%A8%D7%94%D7%9D-10-01-1/>, [dostęp: 22.02.2021].

Sygn. akt HCJ 1677/09

Sygn. akt HCJ 5185/13 [online:] https://rotenberglaw.co.il/_Uploads/dbsAttachedFiles/5185_13.html, [dostęp: 22.02.2021].

Sygn. akt HCJ 143/62, 17 P.D. 225 (1962), [za:] Lubomski J., *Bóg ukarał ją i oddał w ręce mężczyzny* - status prawny kobiet żydowskich w Izraelu na wybranych przykładach, „Wrocławskie Studia Erazmiańskie” 2015, t. 9.

Sygn. akt HCJ 2282/03 (2006), [online:] https://www.cwj.org.il/sites/default/files/%D7%91%D7%92%D7%A5%20%D7%91%D7%A0%D7%99%20%D7%A0%D7%95%D7%97_%D7%A0%D7%99%D7%A9%D7%95%D7%90%D7%99%D7%9D%20%D7%90%D7%96%D7%A8%D7%97%D7%99%D7%99%D7%9D.pdf, [dostęp: 28.11.2020].

Sygn. akt HC 852/86, 41 (2) PD 1, [za:] Drori Moshe, [hasło] *Divorce: In The State of Israel*.

Sygn. akt HCJ 9261/16, [online:] https://www.ruling.co.il/%D7%91%D7%92%22%D7%A5-9261-16-%D7%A4%D7%9C%D7%95%D7%A0%D7%99-%D7%A0-%D7%91%D7%99%D7%AA-%D7%94%D7%93%D7%99%D7%9F-%D7%94%D7%A8%D7%91%D7%A0%D7%99-%D7%94%D7%92%D7%93%D7%95%D7%9C-%D7%9C%D7%A2%D7%A8%D7%A2%D7%95%D7%A8%D7%99..._654cd06b-7c44-1190-513d-9f296a70cc5d, [dostęp: 22.02.2021].

Sygn. akt HC 335/79, PD 34 (3) 294, [za:] Elon Menachem, [hasło] *Human Dignity and Freedom. Human Dignity and Freedom in Jewish Law, Through Rulings of the Supreme Court* [w:] *Encyclopaedia Judaica...*, t. 9.

Sygn. akt HCJ 2123/08, [za:] Kaplan Yehiel S., *Enforcement of Divorce Judgments in Jewish Courts in Israel: The Interaction Between Religious and Constitutional Law*, “Middle East Law and Governance” 1–68 (2012), nr 4.

Sygn. akt HCJ 2123/08, [online] https://www.ruling.co.il/%D7%91%D7%92%22%D7%A5-2123-08-%D7%92%D7%91%D7%A8%D7%99%D7%90%D7%9C-%D7%90%D7%91%D7%A7%D7%A1%D7%99%D7%A1-%D7%A0-%D7%99%D7%A4%D7%94-%D7%90%D7%91%D7%A7%D7%A1%D7%99%D7%A1-%D7%9B%D7%94%D7%9F_3a8a02c7-8fd0-4e6e-680f-5c8ca8f34842, [dostęp: 22.03.2021].

ABSTRAKT

Artykuł skupia się na problemie *agunot*, czyli sytuacji Żydówek, które nie mogą rozwieść się ze swoimi mężami, gdyż odmawiają im oni wręczenia listu rozwodowego, koniecznego do uzyskania rozwodu lub z uwagi na zaginięcie mężów. Ten problem jest szczególnie dostrzegalny w Państwie Izrael, ponieważ Izrael jako deklarowane państwo żydowskie w kwestii małżeństw powierza wyłączną jurysdykcję sądom religijnym. Takie rozwiązanie wyłącza możliwość zawarcia małżeństwa cywilnego. Żydzi muszą zatem poddać się surowym przepisom halachy, stosowanym przez sądy rabinackie podczas zawierania i rozwiązywania małżeństwa. Istnieje także duży problem z egzekwowaniem wyroków tychże sądów orzekających o rozwodzie przy braku zgody mężów na wręczenie listu rozwodowego.

Wówczas sąd może pośrednio wpływać na mężów stosując różne kary, nawet karę pozbawienia wolności. Istnieje nawet specjalny wydział przy sądach rabinackich, którego zadaniem jest wykonywanie orzeczeń sądowych. Nierówność stron w sprawach małżeńskich jest niezaprzeczalna. Jednocześnie w swoim ustawodawstwie i ratyfikowanych umowach międzynarodowych Izrael zapewnia gwarancję podstawowych praw człowieka. W praktyce kluczowe jest orzecznictwo Sądu Najwyższego, który dokonuje interpretacji norm prawnych. Artykuł opisuje wskazane powyżej problemy, a także obrazuje, jak Państwo Izrael pomaga *agunot* mieszkającym za granicą.

Słowa kluczowe: *Agunot*, rozwód, odmowa rozwodu, małżeństwo religijne, prawo małżeńskie, judaizm, sąd rabinacki, Sąd Najwyższy Izraela, prawo żydowskie, halacha, prawo izraelskie, Izrael.